

ชื่อและการรุกรานของฮอ



คำนำฮอ

คำว่าฮอนี้มีอธิบายกันไปหลายอย่าง เป็นคนว่าไซเรียกชาวบูนนานซึ่งเป็นชาวจีนที่
 เดินทางเข้ามาประเทศไทยโดยทางบกโดยเฉพาะทางภาคเหนือ และเป็นที่ภาษาพูดของไทย
 เพื่อให้แตกต่างจากชาวจีนทั่วไปซึ่งถูกเรียกว่าเจ๊ก หลักฐานข้างไทยบางแห่งเช่นคำอธิบาย
 ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาตำราพระราชพงศาวดารว่า "พวกไทยบางเหนือตั้งเชียงใหม่และหลวงพระบาง
 เราเรียกบรรดาจีนที่มาจากฮอนว่าฮอ" แต่ในท้องสมเด็จพระองค์นั้นทรงอธิบายว่า
 ไทยทางเหนือเรียกจีนที่เคยมักเข้ามาประเทศไทยว่าฮอหมก มีใ้กำหนดเฉพาะชาวบูนนาน
 ในขณะที่เดียวกันมีหลักฐานฝ่ายฝรั่งเศสที่กล่าวไว้ว่า คำว่าฮอนี้ในดินแดนลาว (ซึ่งคงหมายถึง
 เฉพาะทางปากกระวี้นออกของแม่น้ำโขง) ไซเรียกชาวจีนโดยทั่วไปโดยไม่ใ้กำหนดความหมาย
 เฉพาะที่ใดอันข้ออย่างไร ความที่กล่าวนี้มีหลักฐานจากตำนานของท้องถิ่นเองสมัยสมันนอญบาง
 ในพงศาวดารเมืองโลกล่าว่า ในดินแดนสิบสองจุหนี่พวกมวและเขาสัตยอยู่ เนื่องจาก
 พวกนี้มีชาวฮอหลายจีน และยังไ้รวมกระหมวหรือประมาณเหมือนจีนโบราณ พวกนี้จึงเรียก
 มวและเขาวว่า "ฮอป่า" คือคนจีนเถื่อนหรือยังไม่เจริญนั่นเอง

จากข้อความดังกล่าวข้างต้นนี้ อาจจะสันนิษฐานได้ว่า คำว่าฮอนั้นทางมณฑลพายัพ
 มีเรียกใหม่เป็นคนไซเรียกเฉพาะชาวบูนนาน ซึ่งเป็นพวกที่เดินทางลงมาในดินเหนือของไทย
 อยู่ตลอดเวลาในพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๕ คบขบวนล่องคางมันท์สืบมาจากทางตอนเหนือของประเทศ
 ไทยไปราบในบูนนานจนถึงเมืองศาลิฟู เนื่องจากดินแดนแถบนี้ไม่เคยเห็นจีนเฉพาะชาวบูนนาน
 เท่านั้นที่เดินทางทางบกมาถึง ส่วนในดินแดนลาวทางปากกระวี้นออกของแม่น้ำโขงมีจีนลงมา
 จากมณฑลอันนอญบาง เพราะพระมกุฎประดิษฐ์ผู้นั้น เป็นคนว่ากว้างดี กว้างคง าลา เป็นคน
 คนตระกูลของชาวโลกก็เป็นจีนที่ไม่ไ้มาจากบูนนาน พระหาวมีภักดีสยามเรตซึ่งเป็นคนแท้ที่มา
 จากแควนกว้างคง (ภายหลังไ้เป็นเจ้าเมืองแดง) จีนเหล่านี้จึงเข้ามาในลาวโดยทางบก
 ถูกเรียกว่าฮอทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นคำว่าฮอซึ่งใช้กันอยู่ในหมู่พวกลาวของสองฝั่งน้ำโขง แม้จะ
 หมายถึงจีนเหมือนกัน แต่ก็มิใช่คำจำกัดความ มีหลักฐานหลายแห่งที่กล่าวถึงพวกฮออย่าง
 ผิดพลาดทั้งนี้เพราะไม่เข้าใจนิยแห่งคำฮอที่ไร้แตกต่างกันอยู่ดังกล่าวดแล้ว

ปัญหาอาจอยู่ที่ว่าทำไมจึงเรียกจีนซึ่งมาจากตอนใต้ของจีนโดยเดินทางบกเข้ามาว่าฮอ
 หรืออีกนัยหนึ่ง มูลเดิมของคำฮอนี้มาจากไหน (ปัญหาอันนี้อยู่นอกประเด็นที่จะพิจารณาอีกอย่างถาวร
 ด่วนให้ลดเมื่อ 13/06/2569 07:14:34

จึงเพียงแต่ขอเสนอหลักฐานบางแห่งที่นอกเค้ามูลของคำข้อไว้ในที่ข้างหน้านั้น) ปรากฏในจดหมายของการนิเออร์หมู่ประเทศประจำกรุงเพทสา ถึงคุณ เอกภาส รัฐมนตรีต่างประเทศฝรั่งเศส ลงวันที่ ๒๖ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๗๕ กล่าวถึงคนกำเนิศจีนของฮว้า "พวกฮ้อเป็นส่วนหนึ่งของพวกฮอน (Ho-nhi) ซึ่งโดยปกติครองดินแดนแถบเขาอันตั้งอยู่ระหว่างยูนนานและตังเกี๋ย พร้อมกับชนชาติป่าเถื่อนอื่นๆ " ไม่ว่าข้อความที่กล่าวนี้จะจริงหรือไม่ แต่ก็ทำให้เรารู้ว่าในตอนใดของจีนมีประชาชนพวกหนึ่งอาศัยอยู่ และมีนามเรียกกันชาวฮอน อาจจะเข้าไปไต่ถามพวกนี้ให้มาติดต่อกับชาวลาในลุ่มน้ำโขงทั้งสองฟากกอน ประชาชนทางแถบนี้จึงใช้ชื่อของพวกนี้เรียกชาวจีนจากแถบอื่นที่เดินทางลงมาในลักษณะและทิศทางเดียวกัน เหมือนพวกแรกกับหมดยกอย่างใดก็ตามความที่กล่าวนี้ก็เป็นที่พึงขอต้นนิฐานจากหลักฐานที่มีอยู่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น

คำนำฮ้อที่ใช้ในวิทยานิพนธ์เรื่องนี้มาเฉพาะพวกโจรหมู่หนึ่งที่ไต่ทำการปล้นสะกดดินแดนลาวและตังเกี๋ยในราวค.ศ. ๑๘๑๑ ถึงประมาณ พ.ศ. ๒๔๓๐ เท่านั้น นามศัพท์ว่าฮ้อที่ใช้ในความหมายที่พบจากนี้ให้ชื่อว่ายูนออกซอม เขตแห่งวิทยานิพนธ์เรื่องนี้

ฮ้อคือใคร

ความเข้าใจผิดเรื่องฮ้อ

ในจดหมายของการนิเออร์ฉบับเดียวกันที่ไต่กล่าวถึงแล้วนั้น ไต่เล่าถึงฮ้อที่เข้ามาบุกรุกดินแดนลาวไว้มากความเข้าใจผิดว่า พวกฮ้อเดินทางเข้ามาควยชวานล่อ มีสุนัขตัวใหญ่เป็นเพื่อนเข้ามาทุกกอง ว่าพวกฮ้อไม่ไว้เบียดเบียนพวกจีนแต่ปล่อยให้ประจำ และมีความพิศดารอื่นๆ อีกมาก" แต่ที่จริงแล้วฮ้อที่การนิเออร์หมายถึงคือพวกพ่อค้าชาวยูนนานซึ่งเดินทางเข้ามาค้าขายในตอนเหนือของประเทศไทย ตลอดจนเดินทางต่อไปถึงเมืองมระแห่งในพม่าตอนใต้ พวกพ่อค้ายูนนานนี้แต่เดิมก็เคยเดินทางมาค้าขายถึงหลวงพระบางเช่นกัน และชาวลาทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงก็รู้จักพวกนี้ในนามว่า "ฮ้อ" มาก่อน ครั้นภายหลังเมื่อมีโจรซึ่งเป็นชาติเดียวกันกับพวกนี้ (จีน) มาปล้นสะกดชื่อของ "ฮ้อ" จึงถูกโอนให้แกพวกโจรไปควยพร้อมกับพวกพ่อค้ายูนนานก็เลิกเดินทางมายังฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงซึ่งเป็นแดนที่มิอันตรายจากพวกโจรจีน" หลักฐานซึ่งเขียนขึ้นในสมัยใกล้เคียงก็เข้าใจผิดเช่นเดียวกันกับการนิเออร์ข้างเช่นกัน เป็นคนว่าเฮน. วอริงตัน สมิธ (H. Warrington Smyth) ซึ่งเดินทางไต่ถามฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงจากกรุงเทพฯ ในค.ศ. ๑๘๓๖ ก็เข้าใจผิดว่า พวกโจรจีนที่มาปล้นสะกดดินแดนลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเป็นพวกเดียวกับพ่อค้าชาวยูนนานที่ทำการค้าอยู่ในภาคเหนือของไทย

มีนักเดินทางชาวอังกฤษหลายคนที่มีโอกาสเดินทางร่วมไปกับพวกพ่อค้ายูนนาน

หรือได้ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับพวกนี้มานานพอสมควร เป็นคนที่ยังฮัสแบนด์ (Young husband) ออลสเตท หรือฟรอนทิส การ์นิเออร์ นักเดินทางชาวฝรั่งเศส จากคำบรรยายของบุคคลเหล่านี้ถึงชีวิต และความเป็นอยู่ ตลอดจนความสำคัญของพวกทอศาคังกล่าวที่มีต่อกันแดนทางเหนือของไทยตลอด เวลาอย่างนอบน้อมเก็บตกรรชนหนึ่ง ทำให้เรามั่นใจได้ถึงความแตกต่างของพวกทอศาคัญนาน และโจรจีนเป็นอย่างไร

ในบรรดาหลักฐานที่เขียนขึ้นในสมัยนั้น มีจดหมายของทูตอังกฤษฉบับหนึ่งที่อธิบาย ไว้อย่างแจ่มชัดว่า พวกฮอทั้งสองที่แตกต่างกัน ดังจะเห็นจากจดหมายของ อี.บี. กอลคิง มาควิส อิม. ซอลส์เบอรี (Marquis of Salisbury) ลงวันที่ ๑ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๘๗ (พ.ศ. ๒๔๓๐) มีความตอนหนึ่งว่า

เกล้ากระหม่อมได้ใช้คำว่า "จีนฮ้อ" ในรายงานนี้ โดยเป็นคำที่คนไทยใช้เรียกพวกโจร ชาวจีนพวกหนึ่ง ซึ่งเป็นพวกผู้ชายมากตัว อยู่ในจำพวกซำคักที่บุกเข้ามาเหยียบย่ำเมือง หลวงพระบางคราวนี้ แต่เกล้ากระหม่อมเชื่อว่า นามศัพท์คำนี้ชอบแก่จะใช้สำหรับเรียก จีนที่มาจากเขตตอนบนเท่านั้น ส่วนพวกโจรที่กล่าวถึงรุกรานหาความลำบากให้แก่คนไทย ในเวลานี้ ปรากฏว่าเป็นพวกธงดำของฝรั่งเศสและพูดภาษาทางตุง

โจรฮ้อประกอบด้วยคนหลายพวก

จากหลักฐานต่างๆ เราอาจจะกล่าวได้ว่า กลุ่มบุคคลที่ได้มาทำการปล้นสะดมอยู่ใน เขตคังแคคังเกือบถึงเวียงจันทน์และหลวงพระบางในคอนคณพุทธศักราชที่ ๒๐ นั้น ประกอบด้วย คน ๔ จำพวกด้วยกัน

๑. พวกที่เหลือจากกบฏไค้เชียงในจีน ในตอนต้นนี้เราจะพิจารณาถึงเรื่องกบฏไค้เชียง เลียบก่อน

กบฏไค้เชียง หัวหน้าของพวกกบฏชื่อ ฮง ลิว ฉวน (ไทยเรียกหงฮ้อฮุก) ขบวนการของเขามี อิทธิพลของคริสเตียนอยู่มาก เขาได้ตั้งราชวงศ์จีนใหม่เรียกว่าไท่บิง แปลว่าสันติภาพอัน มิ่งใหญ่ แม้ว่าตัวเขาเองจะเป็นคนทางตุง แต่ก็โดยชายขบวนการของเขาไปอยู่ในเขตลกวาง- สี่คังแคคองแรกๆ แล้ว ในราวปี พ.ศ. ๒๔๐๕-๒๔๐๘ เป็นเวลาที่พวกกบฏมีอำนาจมาก การรบ กับกองทัพของรัฐบาลไค้กระทำการขึ้นในแคว้นต่างๆ หลายแคว้นคือ ไกวเจา ยูนนาน กวางสี อันหนิว กวางตุ โยนาน ฮูเป่ เสฉวน ซานตุง และเซงกิง ว่ากันที่จริงแล้ว พวกกบฏไค้เชียง หาได้มีกองทัพที่มีระเบียบและการปกครองกันอย่างไรอย่างมีหลักเกณฑ์ไม่ ตลอดเวลาที่ทำการกบฏก็หา เคนยัดเมืองป้อมไค้ไ้เป็นเวลานานเพื่อใช้เป็นกองบัญชาการแถบ เกือบจะกล่าวได้ว่ากบฏ

โตเต็งก็เป็นแค่เพียงกองโจรที่ทำการปล้นสะดม สร้างความโหดร้ายและทำสาแหรกเมืองต่างๆ
ตลอดทางที่นานไปเท่านั้นเอง^{๑๒} ในปีพ.ศ. ๒๔๐๗ หลังจากที่กองทัพนานาชาติดังมีแม่ทัพอเมริกัน
ฝรั่งเศสและอังกฤษเป็นผู้นำตามลำตัวยุทธวิธีรบมาจนปราบปรามอยู่เป็นเวลานาน พวกโตเต็ง
ก็ถูกต้อนให้ไปชุมนุมอยู่ในเมืองนานกิง และหลังจากนั้นไม่นานการกบฏก็ถูกปราบอย่างราบคาบ^{๑๓}

พวกโจรซึ่งเรามาปล้นสะดมอยู่ในพระราชอาณาจักรสยามนั้น ก็เป็นพวกที่หลงเหลือ
จากการกบฏโตเต็งเป็นส่วนใหญ่^{๑๔} และจะเริ่มลงมาแต่ปีใด หลักฐานต่างๆ บังชี้ชัดกันอยู่ (จะ
พิจารณาในตอนหลัง) ปรากฏกล่าวหา ส่วนใหญ่ของพวกฮ่อมาจากมณฑลกว๋างตุง กวางสี และยูน-
นาน (คือพวกกบฏมุสลิมซึ่งจะกล่าวในตอนหลัง)^{๑๕} ส่วนดูปุเป่ย์ (Jean Dupuis) ซึ่งเคยเดินทาง
ในแถบนี้มาแล้วก่อนปรากฏกล่าวหาส่วนใหญ่เป็นพวกกบฏที่มาจากมณฑลกว๋างสี^{๑๖} หลักฐานบาง
แห่งกล่าวว่า "ชาวจีนเหล่านี้มีมาจากมณฑลทางเหนือ คือยูนนานและกวางสีด้วยเหตุผลที่แตก
ต่างกันไปมากมาย" ตามหลักฐานข้างไทยกล่าวว่า พวกฮ่อมีกำเนิดมาจากกบฏโตเต็ง และ
เป็นชาวกวางตุง กวางสี ยูนนาน และเสฉวน เขาใจว่าส่วนใหญ่ของพวกฮ่อจะเป็นชาวกวางสี
จริงอย่างที่ฝรั่งว่า แม้แต่กวางกอยที่ขอมเขาสามีก็ก๊กกองทัพไทยก็เป็นชาวกวางสี ตามคำ
สารภาพของตนเอง^{๑๗} และปรากฏหลักฐานของไทยในที่อื่นๆ อีก พบว่าส่วนใหญ่ของฮ่อที่มา
ให้การแก่กองทัพส่วนใหญ่เป็นชาวมณฑลกว๋างสีทั้งสิ้น

๒. ผลของการกบฏโตเต็งนั้น นอกจากจะทำให้มีผู้เสียชีวิตมากมายแล้ว ยังทำให้
แคว้นต่างๆ ซึ่งเคยอุดมสมบูรณ์ก็กลับยากจนลง กล่าวกันว่าแคว้นต่างๆ ที่เกิดการกบฏนั้นได้ถูก
ปล้นสะดมและทำลายลงอย่างราบเรียบ ทรัพย์สินซึ่งอยู่ทางต่างๆ ถูกทำลายและซากการเพาะ
ปลูก จนกระทั่งท้องไร่ท้องนามนุษย์เป็นอาหาร หนุ่ยหนามไม้ค้ำบรอบแหงกลายเป็นบ้านร้างที่มีแต่
กองกระดูกของประชาชนที่เคยอาศัยอยู่กองระเกะระกะ^{๑๘} ประชาชนที่เสียชีวิตในการกบฏ
ครั้งนี้เนื่องจากถูกประหารหมู่ ตามในการรบ ทูตจิกซิกซ์และโรคระบาดมีจำนวนถึง ๕๐ ล้าน
คน เหตุร้ายทั้งนี้เกิดขึ้นทั่วไปในมณฑลต่างๆ ตอนใต้ของจีน ^{๑๒} มณฑล

หลังการกบฏโตเต็ง ตอนใต้ของจีนยังประสบชะตากรรมที่ร้ายแรงอีก กล่าวคือใน
ปีพ.ศ. ๒๔๐๘ เกิดน้ำท่วมใหญ่ในมณฑลทางใต้ ส่วนทางตอนเหนือแม่น้ำบางขี้ขึ้นไปกลับปรากฏ
ว่าเกิดโรคภัยไข้เจ็บอย่างร้ายแรง เป็นผลให้เกิดโรคระบาดที่ติดติดตามมา ภาวะแดงแล้งนี้ดำรงอยู่
ถึง ๒ ปีเต็ม

เป็นธรรมดาอยู่เอง เมื่อบ้านเมืองตกอยู่ในสภาพเช่นนี้ ประชาชนที่เหลือรอดชีวิต
จากการกบฏซึ่งกำลังอดอยาก และเคยชินกับการปล้นสะดมซึ่งต้องประณอยตลอดเวลาที่เกิด
การกบฏ จะมองหาทางออกด้วยการปล้นสะดม รวมกำลังกันออกเป็นกองโจร เต็มตัววิ่งไปตาม

หมู่บ้านต่างๆ แยกกันที่ไกลแล้ว หมดสภาวะที่ประกบกันภาวะยากจนเช่นเดียวกัน
กองโจร เหล่านี้จึงกองกันทางไปหาที่ปลอดภัย โดยเฉพาะในถิ่นที่ไม่ได้รับผลร้ายของ
การกบฏไคเผิง เป็นต้นว่าคังเกีย และสิบสองจุไทซึ่งอยู่ทางใต้ เพราะฉะนั้น จากหลักฐาน
บางแห่งซึ่งเขียนขึ้นในสมัยปัจจุบันจึงได้เชื่อว่า พวกธอหม่าปล้นสะดมคินแดนลาวนี้ นอกจาก
มีพวกกบฏไคเผิงแล้วก็ยังมีพวกโจรผสมปนเปอยู่ด้วย

๓. นอกจากเกิดกบฏไคเผิงแล้ว ยังมีการกบฏอีกครั้งหนึ่งซึ่งถึงแม้ว่าจะไม่ได้ขึ้น
ชื่อเสียมากเท่ากบฏไคเผิง แต่ก็ทำคามเสียหายให้แก่ความผูกพันเป็นอันมากเช่นกัน และ
เป็นสาเหตุอย่างหนึ่งที่ประชาชนอพยพลงมาในคังเกียและคินแดนลาว ซึ่งไทยเรียกว่า
โจรสลัดนั้น กล่าวคือประมาณปีพ.ศ. ๒๔๕๔ (ตามหลักฐานร่างไทยว่า ๒๐๑๑^{๒๐}) จนถึงพ.ศ.
๒๔๖๔ ไคเกิดกบฏมุสลิมขึ้นในเขตมณฑลยูนนาน^{๒๑} การกบฏครั้งนี้เกิดขึ้นจากชนที่นับถือศาสนา
อิสลามไม่พอใจการปกครองของรัฐบาลจีน ไคจับอาวุธขึ้นประท้วงประหารชาวจีนที่นับถือศาสนา
อื่นๆ ในขณะที่เขากันก็มีอิทธิพลของสงครามศาสนาอยู่บ้างเหมือนกัน ปรากฏว่าความคำประ-
ภาศของพวกกบฏในหนังสือของการ์นิเออร์นักสำรวจแมน้าโด่งชาวฝรั่งเศส มีความตอนหนึ่งว่า
"จงรู้เถิดว่าพระเจ้าเป็นเจ้าในมณฑลประเทศจีนแก่เรา และเราขอหมายให้เราปกครองประเทศ
จีน แต่ก่อนนี้เราได้อยู่ภายใต้ปกครองของพวกจีน / ชาวมุสลิมในยูนนานถือกันว่าเป็นชาวอาหรับ/
แต่บัดนี้มันได้ตกมาอยู่ใต้อำนาจของเราแล้ว และไม่มีอำนาจจะขัดขืนเราได้..."^{๒๒}

มีชนชาวจีนหรืออเมริกันคนหนึ่งได้เล่าถึงการกบฏมุสลิมในยูนนานไว้ว่า

แท้จริงแล้วก่อนที่จะมีการสังหารหมู่พวกมันไคอย่างไรปรานี้ พวกมันไคเป็นประชากรส่วน
ใหญ่ของยูนนาน แต่เนื่องจากกรณีพิพาทครั้งล่าสุด ซึ่งเริ่มขึ้นโดยชาวเมืองในปีพ.ศ.
๒๔๕๔ และเพิ่งยุติลงในปีพ.ศ. ๒๔๖๓ โดยการสังหารหมู่คนในหมู่บ้านมุสลิมลงอย่างรวม
ความ... ในยามราตรีก่อนที่จะถูกประหาร ครอชนครัวชาวมุสลิมต่างตระหนกตกใจมาก
มรดกของเขาถูกปล้นสะดม และสุเหร่าถูกเผา เสียงร้องไห้ด้วยความกลัวกระจายจาก
หมู่บ้านหนึ่งไปยังอีกหมู่บ้านหนึ่ง ชาวมุสลิมจึงวิ่งเข้าจับอาวุธบ้าง และรวบรวมกันเป็น
หมู่ใหญ่ ชาวจีนมากกว่า ๑ ล้านคนถูกฆ่าตายเพื่อเป็นการล้างแค้น ในที่สุดพวกมันไคก็
ถูกปราบลงอย่างรวมความ แต่ขณะเดียวกันประชากรมากกว่าหนึ่งในสี่ของยูนนานก็ต้อง
ประสบความยากลำบากและต้องอพยพหลบภัยไปอยู่ที่อื่น การโรคและโรคภัยก็เกิดขึ้น
ติดตามการกบฏมา และไคทำลายมณฑลนี้ลงอย่างน่าประหลาดประหลาดจริง...^{๒๓}

พวกกบฏมุสลิมเหล่านี้ อาจจะเข้าไปให้ความช่วยเหลือแก่พวกธอหม่าที่คอยข่มขู่และกดขี่

โดยกษัตริย์การปราบปรามและภาวะวิกฤติในยุคนานลงมาในถึงภัยและภัยสองจุไทก่อนที่การปฏิวัติจะเสร็จสิ้นลงในพ.ศ. ๒๕๐๓ เสียอีก พวกเขายกธงมาปล้นสะดมโดยไชยขางแคงเป็นเครื่องหมายจึงรู้จักกันในนามว่าฮองแคง จะอธิบายโดยละเอียดในตอนหน้าต่อไป

๔. นอกจากพวกฮองแคงจะประกอบด้วยพวกโจรและกบฏรวมทั้งทหารของจีนแล้ว ยังปรากฏว่ามีชาวพื้นเมืองโคเซเข้าร่วมการปล้นสะดมด้วยเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้ไม่ไ้หมาย ความว่ามาร่วมการปล้นสะดมโดยยกมาเป็นพวกเช่นพวกฮองแคง แลพวกโคเซเข้าร่วมกับพวกฮองแคงการแปลงเพศตนเองให้เป็นฮองแคง สาเหตุที่เข้ามาเป็นโจรนี้คงตามหลักฐานซึ่งอาจแบ่งออกได้เป็น ๓ จำพวกด้วยกัน

ก. พวกชาวมานที่กล่าวข้างต้น ไม่อาจจะหนีไปไ้ด้วยเหตุใดก็ตาม จำกองขอมเขาหูฮอง คือเดิมขอมขอมเป็นชาติหรือชนชาติ พวกก็ไปเป็นกำลังให้พวกฮองแคงในทางปล้นสะดมและป้องกันตนเอง ในการปราบฮองแคงเมื่อพ.ศ. ๒๕๒๕ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีแม่ทัพไทยเล่าว่า พวกฮองแคงเขาหนามป่า เป็นฮองแคงแต่เพียง ๕๐ คน นอกนั้นเป็นพวกไทพู้ (หรือบางแห่งเรียกไทพู้) ที่กองเขาเป็นพวกฮองแคงความกลัว เมื่อพวกฮองแคงหนีไปแล้ว พวกนี้ก็รับมาขอมสวามิภักดิ์คือกองทัพอัน นอกจากนั้นยังมีพวกที่เข้ามาหูฮองเพราะกองการจะปล้นสะดมหาอาหารประโยชน์ส่วนตัว โดยไชยกำลังของฮองแคงสนับสนุนก็มาบ้าง ดังที่ในหลักฐานบางแห่งเล่าถึงฮองแคงเมืองทูนไวว่า "มีพวกที่เข้ามาหูฮอง... มีพรรคพวกรวมทั้งชายหญิง ๕๐๐ คนเศษ" อีกคนหนึ่งที่หูฮองนั้นเป็นพวกมอญบางพวกอยู่ไ้ทาง โคเซเขาเป็นกำลังของพวกฮองแคง เห็นว่าทำการโจรกรรมมาช้านาน หากโคเซเขาหูฮองด้วยความเกรงกลัวพวกฮองแคงเพื่อรักษาชีวิตไม่ พวกเหล่านี้เห็นว่าการโจรกรรมด้วยพวกฮองแคงอยู่เสมอๆ ... ๒๕

ข. เมื่อฮองแคงทำการปล้น ๓ หน้มาในโคเซ ถ้าราษฎรหนีไม่ทันและถ้าเป็นใหญ่อาจจะทำอันตรายแก่ฮองแคง ฮองก็ฆ่าเสีย สวมพวกเด็ก ๆ นั้น ฮองเอามาเลี้ยงไว้ ให้อินเป็นนงนุชแคงทั่วฮองบางพวกฮอง ๒๖

ค. อีกพวกหนึ่งคือพวกคนพาส ตูมปิ่น เสพสุรา ไม่อาจหาถิ่นคุ้มกำลังตัวได้ ก็ขอมเข้ากับพวกฮองไ้เปียดื้อเพศเช่นฮองไปเลย ทั้งนี้เพื่อจะไ้ร่วมในการปล้นสะดมหาประโยชน์เลี้ยงชีพ

คนทั้งสามจำพวกนี้รวมเรียกว่าเป็นฮองปลอม ซึ่งไ้รวมอยู่ในจำนวนของโจรจีนเหล่านี้ไม่ม้นย แม่ทัพไทยที่บุกไปปราบฮองถึงกับกล่าววว่า "กองทหารเราจับฮองโคเซราวโคเซเขาความตามดูก็มีแต่พวกญไทคำ ญไทแคง และคนเมืองหัวพันห้าทั้งหกกับคนเมืองทวนทั้งสี่" ๒๗ ในปีพ.ศ. ๒๕๑๐ พวกฮองแคงยังคงอยู่ในพระราชอาณาจักรก็ม้นยไปมากแล้ว แต่จำนวนพวกฮองแคง

ค่าให้การของช่อเองก็ยังมีถึง ๑๓๐๐ คน แต่ทั้งนี้พวกช่อปลอมเหล่านี้เป็นอยู่ด้วยถึง ๕๐๐ คน
เพราะฉะนั้น เพื่อจะหลีกเลี่ยงความสับสนใดๆ เราควรจะต้องว่าคำว่าช่อที่หมายถึง
หมู่โจรที่ทำการปล้นสะดมชายทะเลระหว่างมาเขตเมืองนันทพทศวรรพที่ ๕๕ นี้ เป็นเพียงชื่อ
ของโจรพวกหนึ่งเท่านั้น หากโดยหมายถึงชื่อแห่งเชื้อชาติโศกชาติหนึ่งดังที่มักจะให้ความหมายกัน
เสมอว่าช่อคือจีนนั้นไม่

การขายนกของช่อ

เวลาที่เริ่มลงมารุกรานในตังเกี๋ยและสิบสองจุไท

เวลาที่พวกช่อเริ่มลงมารุกรานทางใต้ หลักฐานต่างๆ กล่าวถึงกันยังไม่พบหลักฐาน
อันใดที่พอจะถือเป็นเครื่องค้ำยันที่แน่นอนได้ ดังที่เราได้ทราบแล้วว่า ส่วนหนึ่งของพวก
ช่อคือ พวกกบฏไค่เอ็งที่ยังหลงเหลือมาจากการปราบปรามในจีน กบฏไค่เอ็งสิ้นสุดลงในปี
พ.ศ. ๒๔๐๗ เพราะฉะนั้นจึงพบหลักฐานอยู่สองแห่งที่อ้างว่าพวกช่อเริ่มรุกรานมาในรัชสมัยจักราช
นี้ กล่าวคือหลักฐานของลาวที่เขียนขึ้นในสมัยหลัง และหนังสือของปาวี^{๒๕} อย่างไรก็ดีตาม
หลักฐานส่วนใหญ่ไม่ถือว่าช่อใดรุกรานลงมาตั้งแต่ในสมัยนั้นๆ ถึงเพียงนั้น ว่ากันโดยที่จริงแล้ว
น่าจะเป็นไปได้ว่าพวกกบฏอาจจะเริ่มซ่อนอยู่ในตอนใต้ของประเทศจีน อีกส่วนหนึ่งก่อนที่จะบุกกันลง
มาปล้นสะดมในต่างแดนเช่นนี้ เพราะพวกกบฏได้มีแผนการไว้ก่อนว่า ถ้าคนหลายแห่งหนี
ลงมาอยู่ในตังเกี๋ยและสิบสองจุไท ยิ่งไปกว่านั้น มีหลักฐานหลายชิ้นยืนยันว่า พวกช่อเริ่มลงมา
ยังตังเกี๋ยเนื่องจากได้รับคำขอร้องจากจักรพรรดิฉวนไท่หว่าเช่นนั้นในปีพ.ศ. ๒๔๐๕^{๒๖} เพราะฉะนั้น
จึงไม่น่าเชื่อว่า พวกกบฏไค่เอ็งจะบุกกันลงมาตีที่พวกกบฏปราบและหายแพนแก่กองทัพรัฐบาล
ในปีพ.ศ. ๒๔๐๗

หลักฐานฝรั่งเศสบางแห่งกล่าวว่า ช่อเริ่มเข้ามาในตังเกี๋ยใกล้กับสมัยที่ฝรั่งเศสเริ่ม
เข้ามาตีหัวพันในตังเกี๋ย คือประมาณปีพ.ศ. ๒๔๐๖^{๒๗} อย่างไรก็ดีตามจะเห็นได้ว่าข้อความที่กล่าว
นี้ขัดกับความจริงข้อหนึ่งที่ว่า นายอุปปลัดยอลาชาวฝรั่งเศสซึ่งไปเสี่ยงภัยเดินทางจากตอนใต้
ของจีนมายังฮานอเขตทางแม่น้ำแดงในปีพ.ศ. ๒๔๐๕ ยังบันทึกไว้ว่า คนที่พบพวกช่อซึ่งเป็นทหาร
จีนมารักษาเส้นทางเดินเรือบนลำน้ำแดงไว้แล้ว^{๒๘} ด้วยเหตุฉะนั้น หนังสือของนายเลอแนล
ของผู้อำนวยการอินโดจีนฝรั่งเศสจึงประมาณปีที่พวกช่อเริ่มลงมาในตังเกี๋ยว่าอยู่ในราว พ.ศ.
๒๔๐๓^{๒๙} ซึ่งดูจะสมเหตุสมผลยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้นเราก็อาจจะรู้เวลาคร่าวๆ ของปีที่พวกช่อ
เริ่มลงมาในตังเกี๋ยได้ว่าอยู่ในเวลา ๔ ปี ตั้งแต่พ.ศ. ๒๔๐๕ ถึงพ.ศ. ๒๔๐๗ นี้

ส่วนในสิบสองจุไทซึ่งเป็นแดนที่พวกช่อได้กระจายมาจากตังเกี๋ย โดยหลักฐานที่พอจะ

เชื้อโคอูแมง กล่าวคือในพงศาวดารเมืองไคซึ่งเขียนขึ้นจากคำให้การของชาวสุนกรมการ
 ในเมืองนั้น ซึ่งไค้ระบบเหตุการณ์ต่างๆ ด้วยตนเอง กล่าวว่า พวกฮ่อเริ่มเข้ามาในสิบสอง
 จุฬาทศ.ศ.๒๔๐๕ โดยยกมาจากเมืองฮ่อบางซึ่งเป็นเมืองอยู่ในระหว่างทรมแทนเงินและฮวน
 ในตังเกี๋ย ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐
 ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐
 สันนิษฐานว่า ฮ่อโคเริ่มเข้ามาในตังเกี๋ยในศ.ศ.๒๔๑๓ และต่อมาก็ขยายตัวออกไปสู่ดิน
 แดนใกล้เคียง ส่วนหลักฐานร่างไทยอื่นๆ กล่าวถึงศักราชที่ฮ่อเริ่มเข้ามาในสิบสองจุฬาทศ.ศ.๒๔๑๓
 ใกล้เคียงกันนี้ เช่นในคำให้การของชาวสุนกรมการเมืองต่างๆ ในแคว้นหัวพันเป็นต้น เพราะ
 ฉะนั้นจึงอาจสรุปได้ว่าพวกฮ่อโคเข้ามาในสิบสองจุฬาทศ.ศ.๒๔๑๕ เป็นขั้นแรก ก่อน
 ที่จะขยายอำนาจต่อไปยังแคว้นอื่นๆ ในลาว

สาเหตุของการอพยพของพวกฮ่อ

เรื่องราวเกี่ยวกับการอพยพของพวกฮ่อที่ตังเกี๋ยของพวกฮ่ออันนี้เมื่อก่อนนี้เป็นหลายทศวรรษ ความ
 รายงานการสำรวจของปัววีปรากฏว่า หลังจากที่พวกกบฏไค้เผิงไค้ถูกจับในกวางสีแล้ว ก็มี
 พวกหนึ่งเล็กออกมาไค้ พวกนี้ลงมาตั้งถิ่นฐานที่เมืองเขา และตั้งสถานของสมณูคนขึ้นเป็นใจ
 ในแถบนั้นในราวศ.ศ.๒๔๐๗ จักรพรรดิอ้อคักพยายามที่จะขับไล่พวกนี้ออกจากอาณาเขตของ
 พระองค์แต่ก็ประสบความล้มเหลว พระองค์จึงต้องร้องขอความช่วยเหลือจากจีน

กองทัพของจีนได้รับการอุปถัมภ์ค่าจุนจากรัฐบาลแต่เพียงเล็กน้อย และไม่อาจจะม
 ระเบียบ ในไม่ช้าก็เข้าร่วมตัวกับพวกโจร จักรพรรดิอ้ออันแท้จริงไม่มีช่องทางไค้
 ที่จะจัดการกับพวกนี้ได้นอกจากขอร้องให้ฮ่อถอนตัวออกไปจากแผ่นดินของพระองค์เอง
 ครั้นเมื่อเกิดความเคียดแค้นจนเป็นอันตรายแก่คนทั่วไปในทวีปอุษาคเนย์ [แดง]
 พวกฮ่อก็ถูกเรียกกลับมาอีก เมื่อกลับมาคราวนี้ ปรากฏว่าพวกฮ่อมีกำลังมากขึ้นกว่า
 เดิม จึงทำให้พวกโจรจีนเข้มแข็งพร้อมทั้งเครื่องอาวุธ ซึ่งก็ไค้แยกตนเองออกเป็นสอง
 พวก คือพวกองค์อันเป็นพวกทหารประจำการ เข็ม [ที่จีนลงมาช่วยปราบกบฏไค้เผิงไค้]
 ไค้ยังมี ลิว วินห์ หลู (Liu Vinh Phuoc) เป็นหัวหน้า อีกพวกหนึ่งไค้แก่พวกของเหลียง
 ซึ่งเป็นพวกกบฏไค้เผิงไค้ มีหัวหน้าชื่อ พู ลัน ซี (Phu Lan Si)

จักรวรรดิ (ฮวน) ซึ่งชวนเชื่อนั้น แม้ว่าจะได้รับความช่วยเหลือ [จากจีน] ก็ยัง
 ขี้ต่อไปแต่ปราศจากอำนาจที่แท้จริง ด้วยเหตุนี้จึงไค้ขอร้องให้ ลิว วินห์ หลู ขับไล่
 พวกของเหลียงออกไป พร้อมกับนั้นก็คงตั้งให้เขาไค้มีตำแหน่งในทางทหารของฮวน และ

ถือว่าทหารของเราเป็นกองทัพของประเทศไปค้วย...๓๖

ในหนังสือ "อินโดจีนของฝรั่งเศส" ซึ่งประพันธ์โดยนายเคอ ลานเนสของซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการอินโดจีนอยู่ที่หนึ่ง กล่าวเรื่องราวไว้น่าสนใจเหมือนกันที่ปาวีเล่า แต่มันแตกต่างกันที่กิจกรรมและรายละเอียดปลีกย่อยอื่นๆ อย่าง ความว่า

ในปีค.ศ. ๑๙๑๓ สถานการณ์ในดังก่อกำเนิดแยกไปจากเดิม ในขณะที่พวกกบฏโคตเต็ง ซึ่งถูกขับไล่ออกจากกวางสี โค้เขามารุกรานแถบภูเขาในจังหวัดคันทินห์และตั้งซอน ทั้งยังโค่นเอาบางจุดในที่ราบสามเหลี่ยมปากแม่น้ำไว้อีกค้วย ประเทศจีนได้ส่งกองทหารมาปราบพวกนี้ และได้ถือประโยชน์จากโอกาสที่ความวุ่นวายกำลังทหารประจำการของคนไว่ทุกเมือง รวมทั้งขุนนางจีนกำกับเมืองอีกค้วย เป็นความจริงอยู่ว่า ความวุ่นวายเหลือของจีนนี้ พระจักรพรรดิคือคักโกคือเป็นผู้ร้องขอเอง เนื่องจากว่าพระองค์คิดจะไซกองทหารจีนเหล่านี้เป็นอำนาจต่อต้านความกระหายของเรา [ฝรั่งเศส] ในอนาคต

ในปีค.ศ. ๑๙๐๕ ในป้อมเมืองมัททินหิมทหารประจำการของจีนอยู่ถึง ๓๐๐ คน พวกข้าราชการจีนและทหารจีนได้ถูกแจกจ่ายไปอยู่ทุกหนทุกแห่งตามฝั่งน้ำแดง...๓๗

ทหารจีนที่เข้ามาในดังก่อกำเนิดก็คือพวกของคำ ซึ่งมีหัวหน้าชื่อ ลิว วินห์ หวัก นั้นเอง ในภายหลัง พวกของคำนี้ได้รับกับฝรั่งเศสเพื่อป้องกันดังก่อกำเนิดในแก่งวนอบางเติมกำลัง เกี่ยวกับการที่ชวนไปไซขอให้เป็นทหารของคนนี้ หลักฐานบางแห่งกล่าวว่า เมื่อพวกฮอยกเข้ามา ทางรัฐบาลชวนก็ห้ามกำลังออกไปซิมไล้ให้ออกจากประเทศของตนไม่ และเพื่อที่จะรักษาความสงบของชาติไว้ รวมทั้งเพื่อไซแทนกำลังทหารชวนเองซึ่งแตกแยกและอ่อนแออยู่ ราชสำนักเวจจึงตัดสินใจที่จะเลือกพวกโจรเหล่านี้ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในนามว่าพวกของคำให้มาอยู่ในความอุปการะของรัฐบาลชวนเสียเลย

เนื่องจากจีนไซพวกฮอยของคำมารักษาสปประโยชน์ของคนในดังก่อกำเนิด และในตอนหลังพวกของคำเป็นพวกที่มีอำนาจมาก จึงทำให้เกิดความเข้าใจกันว่า การที่ฮอยรุกรานไทยนั้นจีนได้มีส่วนสนับสนุนอยู่ หรืออย่างน้อยก็มีส่วนรู้เห็นค้วย พระวิภาควรรคกล่าวว่า "ชาวต่างชาติเขาสามารถรวบรวมใจแสดงว่า เขาพวกฝรั่งเศสเป็นชาวลาวจีนประจำชุนนานเป็นหัวหน้าและศูนย์บัญชาการของการรุกรานที่คำราชาของพวกฮอยในครั้งนั้น" ชาวคือเช่นที่วานี้ยอมมีอนุหนานอยู่ในสมัยนั้น หูคังกุดส์ประจำกรุงเทพร ไครายงานรัฐมนตรีต่างประเทศของเขาถึงเรื่องการเมืองที่เมืองหลวงพระนางเมื่อค.ศ. ๑๙๓๐ มีความตอนหนึ่งว่า

โจรจีนเหล่านี้จะมาปล้นสะดม และควยเหตุที่มาโทษสงบ จึงได้รับแต่งตั้งเป็นขุนนางเหมือน
จีนในกรุงเทพฯ ไท่ทงกรมท่าชายที่กระยาโรฎฎกร ราชเศรษฐีฉนั้น

สาเหตุอีกประการหนึ่งที่พวกฮ้อพากันยกลงมาปล้นสะดมในลาวและตั้งเกีย นอกไป
จากเพราะถูกทหารรัฐบาลจีนปราบปรามอย่างรุนแรงและเพื่อหนีภัยพิบัติอันเกิดจากธรรมชาติ
และเศรษฐกิจแล้ว "อาจจะเป็นไปได้ว่า เพื่อต้องการบิณฑบาตที่ไ้จากการปล้นเอาเป็น
อาหารประโยชน์และเพื่อยึดเอาดินแดนที่อ่อนแอ พวกฮ้อไ้ทำให้คนแดนญวนว่างเปล่าปราศจาก
ผู้คนเพื่อจับจองทำมาหากินเป็นของตนเอง นอกจากนี้ฮ้อเป็นไป ไ้ค่าเพื่อแสวงหาแหล่ง
สำหรับทำการปล้นสะดม"

เมื่อพิจารณาถึงดินแดนที่พวกฮ้อยกลงมาปล้นสะดมคือตั้งเกียและแคนลาว เราจะพบ
ว่าทั้งแค่อคคีสมัย ครึ่งก่อนประวัติศาสตร์เป็นต้นมา มนุษย์อาศัยอยู่ทางตอนเหนือคือในประ-
เทศจีนมักจะเดินทางลงมายังดินแดนแถบนี้ บางครั้งก็มาตั้งหลักแหล่งอยู่เลย บางครั้งก็เพียง
แค่อาศัยผ่านไป การอพยพครั้งใหญ่ของชนชาติไทยตามสายแม่น้ำโขง ก็ปรากฏว่าพวกแรก
ไ้มาตั้งหลักฐานทางแถบตั้งเกียและสิบสองจุไทก่อน ทัศนะของชาวโลกก็เป็นจีนที่ไม่พอใจ
การปกครองของชาวแมนจูซึ่งถือว่าเป็นชาวต่างชาติ จึงไ้อพยพมาตั้งที่ท่ามาหากินในท้องที่เปล่า
ซึ่งเป็นเมืองโลดทั้งที่ไ้กลลาวแล้วโนห้ ๐ ยิ่งไปกว่านี้ชาวจีนในกวางกุงและกวางสีคตอลจน
ถึงยูนนานก็รู้จักดินแดนคังลาวเป็นอันดี มีการติดต่อค้าขายเป็นสำคัญ หรือบางครั้งก็อพยพ
ลงมาท่ามาหากินในตั้งเกีย สิบสองจุไท ตลอดลงไปถึงญวนและลาวส่วนในก็มี เป็นคนวากายตง
ซึ่งไทยตั้งให้เป็นที่ระสวามักคีสยามเขต เดิมก็เป็นจีนชาวกวางกุง ลงมาค้าขายในตั้งเกีย
และสิบสองจุไทอยู่ก่อนแล้ว เมื่อไ้โอกาสเหมาะจึงอาศัยการ อดทนของญวนจนไ้ตั้งตัวเป็น
เจ้าเมืองแฉ่งในภายหลัง ควบเหตุนี้ จึงเป็นเรื่องธรรมดาเมื่อชาวจีนซึ่งไ้ได้รับความเดือด
ร้อนต่างๆ นานา ทั้งไ้ถูกกองทัพรัฐบาลจีนปราบปราม หรือไ้รับภัยจากโรคระบาด ความ
แห้งแล้ง หรือภัยจากธรรมชาติอื่นไ้จึงต้องพากันหนีลงมาตั้งเกียและสิบสองจุไทตามที่ไ้เคย
ปฏิบัติมาหลายชั่วอายุคนแล้ว

ภักคางงา ของฮ้อ

ฮ้อแบ่งออกเป็นสามก๊กและสี่ก๊ก

ความหลักฐานของฝรั่งทุกแห่ง กล่าวว่ฮ้อมีอยู่เป็นสามก๊กหรือสามพวกเท่านั้น คือพวกฮ้อองค้ำ
ฮ้อจริงเหลืออง และฮ้อจริงแฉ่ง ส่วนความหลักฐานข้างไทยหลายแห่งรวมทั้งคำให้การ ของกวานกอบยี่
หัวหน้าฮ้อควบกล่าวว่มีฮ้อขงหลายอีกพวกหนึ่งควบ

การแต่งงานเป็นพวกธงสีต่างๆ นั้น เนื่องจากว่าฮ่อแต่ละพวกต่างใจจงนำทัพสีต่างๆ กันซึ่งเป็นธรรมเนียมปฏิบัติกันในกองทัพของจีนมาจน กองทัพของจีนถือธงเกือบทุกสี เป็นต้นว่ากองทัพแมนจูถือธงสีคือเหลือง ขาว แดงและน้ำเงิน ส่วนกองทัพหัวเมืองถือธงเขียว กองทัพอาสาสมัครหรือที่เกณฑ์จากชนบทถือธงหลากสี แต่มักนิยมสีแดง โดยมากจะใช้ธงยาว กิ่งแค ๔ พุทขึ้นไป ๑ ธงสำหรับทหาร ๑๐ คน ส่วน "กองทัพ" จะใช้ธงที่เขียนชื่อนายทัพ ส่งไปควยสีต่างจากสีพื้น เช่นสี ขาวบนพื้นแดง แดงบนพื้นน้ำเงิน ฯลฯ กองทัพของพวกฮ่อ ที่ยกลงมาปล้นสะกดนักเจมเคียวกัน ถือธงสีต่างๆ กัน เช่นพวกของลิ่ว วันห์ พ่วง กี้ถือธงดำ มีตัวอักษรสีแดงว่า "อู่" หรือ "ตู่" อยู่บนธงควย แปลว่า สิทธิ ความยุติธรรม ความรัก ชาติ หรือความศักดิ์สิทธิ์ ส่วนพวกอื่นจะมีอักษรเขียนว่าอย่างไรไมทบทวนออกไว้ น่าจะ เข้าใจว่า ธงสีต่างๆ ของพวกฮ่อนับยอมสืบมาจากสีธงคั้งเจมของกองทัพจีนที่พวกฮ่อเคยขึ้นอยู่ในประเทศจีน เมื่อยกลงมาจึงนำมาใช้ต่อมาเป็นธรรมเนียมควย

ในหมู่พวกฮ่อทั้งหมดนี้ พวกธงดำเป็นพวกที่มีชื่อเสียงที่สุด เนื่องจากเป็นพวกที่มี อำนาจมากเป็นที่เกรงกลัวของพวกฮ่ออื่นๆ ทั้งยังเคยโค่นล้มการอุปถัมภ์ของฝรั่งเศสเป็น เวลาราวนานเพื่อป้องกันตั้งเกี่ยวในแคว้น แต่ความประวัติศาสตร์ไทย พวกธงเหลืองกลับเป็นพวก ที่มีค่าสำคัญมากกว่า เพราะเป็นพวกที่ได้เข้ามาบูรณาการดินแดนลาวอย่างมากที่สุด กองทัพ ไทยที่ยกขึ้นไปปราบพวกฮ่อในสมัยหลังๆ ก็ล้วนยกขึ้นไปปราบพวกของเหลืองเป็นสำคัญทั้งสิ้น ส่วนพวกฮ่อธงดำนั้น ไม่ปรากฏว่าโยมาทำการปล้นสะกดในระแวกไทย ชำยังเป็นพวกที่ชวนใจ มาปราบฮ่อพวกอื่นๆ อีกควย เพราะฉะนั้นในที่นี้จึงจะกล่าวถึงฮ่อธงเหลืองก่อน จากประวัติของ ฮ่อแต่ละพวกนี้จะทำให้รู้ถึงการขยายตัวของฮ่อในแดนลาวไปพร้อมกันในตัว (๑)

(๑) ขอความเห็นว่าควยฮ่อทั้งสามและสี่พวกนี้ ได้ใช้หลักฐานของไทยเป็นหลัก เนื่องจากว่า เป็นเรื่องราวที่ได้สอบถามจากบุคคลที่ไปประสบเหตุการณ์มาด้วยตนเอง บางทีก็เป็นคำให้การของ ฮ่อเอง จึงมีน้ำหนักน่าเชื่อถือกว่าหลักฐานข้างฝรั่งเศสซึ่งไปสอบสวนหลังจากที่เหตุการณ์ล่วง มาแล้วเป็นเวลานาน อย่างไรก็ตามมีข้อที่น่าระวังอยู่ว่า ข้อความที่ได้จากการไต่สวนนี้ บางครั้งอาจถูกบิดเบือนเสีย เพื่อป้องกันผลประโยชน์ของตนเอง เช่นทงสาวการเมืองไลและ เมืองแดงตอนใต้กล่าวควยเรื่องของกษัตริย์หรือพระสวามีภักดีสยามเขคและท้าวโลวิว่าทกัน ทาง ก็ได้ความซึ่งกันและกันเอง เพราะต้องการจะประจบกองทัพไทย เพื่อปลื้มความนิคของคนในพื้น ทั่ว อย่างไรก็ตามยังมีทงสาวการเมืองในหัวพัน ซึ่งถึงแม้จะมีข้อบกพร่องในเรื่องอื่นอยู่บ้างก็ เป็นคนกลางไม่เกี่ยวกับกรวิวาห์ครั้งนี้ จึงใจชอบทงสาวการเมืองทั้งสองได้เป็นอย่างดี

บิโศ มาตีเมืองในสิบสองจุไท ไคหมัก^{๕๔} ตามพงศาวดารที่กล่าวแล้วทุกฉบับกล่าวข้อความตรงกันว่า พวกอูเหล่านี้นิยมไปตั้งที่ทำการใหญ่อยู่ที่เมืองลา (หรือที่ชววนและฝรั่งเศสเรียกเมืองชอนลา) ในสิบสองจุไท บางแห่งว่าหัวหน้าที่อยู่เมืองลาชื่อความกลอนิโศ พวกเจ้าเมืองในแคว้นหัวพันรวมกำลังกันมารบฮอกที่เมืองฉานี้เป็นหลายครั้งก็ประสบความพราซีบเรื่อยมา ชำรายบังเป็นการชักนำให้ออหากันยกกำลังลงไปตีเมืองต่างๆ ในหัวพันอีกด้วย^{๕๕} ฝ่ายเจ้าเมืองโลกิพยายามขับไล่พวกอูออกจากแคว้นสิบสองจุไทเช่นกัน เนื่องจากว่าท้าวโลไคศิษชนะพวกอูในปีพ.ศ.๒๔๐๕ เมื่อพวกอูพยายามตีเมืองโลไค เพราะท้าวโลไคมีบุตรชายชื่อคำหม เป็นผู้เข้มแข็งในการรบ คำหมสามารถป้องกันเมืองโลไคจากพวกอูได้ถึงสองครั้งในปีเดียวกันนี้เอง ในปีต่อมาท้าวโลไคจัดทัพใหญ่ศรชายชื่อคำหมนี้เข้าไปขับไล่พวกอูอีก ปรากฏว่าสามารถไล่พวกอูออกไปจากเมืองบางเมืองไคมาย เมืองอูเหล่านั้นเป็นเมืองขึ้นของชววนทั้งสิ้นเพราะตั้งอยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำแคว ท้าวโลไคจึงมีหนังสือบอกไปเมืองชววน ชววนเห็นความดีของท้าวโลไคจึงตั้งให้เป็นกวางญเจ้าเมืองแฉ่ง เนื่องจากตำแหน่งเจ้าเมืองแฉ่งว่างอยู่ ทางหลวงพระบางก็หาโลไคตั้งโยกกันมาเป็นไม พร้อมทั้งมณเฑาะที่ให้ท้าวโลไคเป็นผู้ขับไล่พวกอูออกจากสิบสองจุไท^{๕๖} ตอนนี้เป็นจุดเริ่มต้นที่ท้าวโลไคจะขยายอำนาจของตนออกไปในสิบสองจุไท โดยอาศัยความสนิทสนมกับชววน

ในขณะนั้นมีพ่อค้าชาวจีนชื่อตั้งหวางมาน (หรือที่บางแห่งเรียกว่องมาน) เดินทางเข้ามาในสิบสองจุไท โศหาความชอบให้กบฏโดยช่วยชววนรบฮอกที่เมืองแฉ่ง ชววนจึงแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองแฉ่ง^{๕๗} ในพงศาวดารเมืองโลกิกล่าวว่า ท้าวโลไคสนับสนุนให้หวางมานไคเป็นกษัตริย์ของเมืองแฉ่ง โดยมีท้าวโลไคเป็นเจ้าเมือง เพราะท้าวโลไครับว่องมานไว้เป็นบุตรบุญธรรมเมื่อพ.ศ.๒๔๐๓ และว่องมานช่วยทำศึกเข้มแข็ง^{๕๘} น่าจะเป็นจริงตามพงศาวดารเมืองโลไคที่ว่าว่องมานหรือกษัตริย์ไคได้รับความอุปถัมภ์ของท้าวโลไคมากจน เพราะปรากฏในหลักฐานของฝรั่งเศสว่าตรงกันหลายแห่ง

ในปีพ.ศ.๒๔๐๘ เกิดข้าเป็นเจืองหัวไปในสิบสองจุไท หังกายตงและบุตรท้าวโลไคช่วยกันปราบพวกชาตมกุก ต่อมาในปีเดียวกันนั้นเอง เจ้าอุปราชเมืองหลวงพระบางก็ยกเข้ามาตั้งอยู่เมืองงอย เพื่อจะปราบกบฏของพวกชา เจ้าอุปราชเรียกคำหมบุตรท้าวโลไคมาช่วยควบคุมข้าเจืองแกกหนีไปหนก ส่วนเมืองแฉ่งซึ่งพิณาสองเพราะพวกชานและพวกอูก็ได้รับการฟื้นฟูใหม่โดยได้รับการอุดหนุนจากท้าวโลไค นับตั้งแต่การให้มณเฑาะให้กบฏ^{๕๙}

ในพ.ศ.๒๔๒๐ กล่าวในพงศาวดารเมืองแฉ่งว่า ท้าวโลไคมีหนังสือให้กษัตริย์เมืองแฉ่งหรือว่องมานไปช่วยรบฮอกแกอเหล่านี้นี่เมืองฉานี้ซึ่งมีมณเฑาะเป็นหัวหน้า กองทัพเมืองโลไคตั้ง

ลอมเมืองลาอู๋ • ปี ยังไม่อาจตีเมืองลาแตก พวกอู๋ก็เริ่มตัดทางลำเลียงเสบียงอาหาร
ท้าวโลจึงไปขอกำลังกองทัพญวนมาจากเมืองเสากายมาช่วยปราบ พวกอู๋ก็ลักกองทัพญวนเลข
ยอมเขาหู ญวนกวาดต้อนพวกอู๋กลับไปเมืองเสากายหมด

ส่วนในพงศาวดารเมืองโลกธาวา ในท.ศ.๒๔๒๒ ท้าวโลใหญ่ตรุษายที่ชื่อคำหมและ
กายตงยกไปลอมอธงเหลืองที่เมืองลา จนในปีรุ่งขึ้นคือท.ศ.๒๔๒๓ ญวนจึงส่งทัพมาช่วยนำเอา
ธงเหลืองกลับไปเมืองเสากายดังที่เล่าไว้ในพงศาวดารเมืองแฉ่งนั้น ในพงศาวดารเมือง
ในหัวพันกล่าวความเหมือนกันแต่บอกใหญ่ว่า กองทัพญวนที่มาช่วยนั้นที่แท้ท้าวโลไปขอกำลังขอ
ธงคำมาจากเมืองเสากาย เจ้าเมืองเสากายมีหญิงประจำเมืองมาด้วย หัวหน้าพวกธงเหลือง
ซึ่งเรียกในหัวพันว่ากวนกอนี้โตโมกลาสูยอมเขาหูพวกธงคำ จึงถูกพวกธงคำนำกลับไปไว้เมือง
เสากายจนหมดสิ้น

กวนกอนี้ นายธองธงเหลืองซึ่งในทหารไว้กับกองทัพไทยกล่าวความแตกต่างออกไปบ้าง
คือ เจมนั้นมานับนายธองธงเหลืองตั้งอยู่เมืองคึก เกิดชอบคบกับท้าวโลจึงกับท้าวโลชอบ
มานับไปเป็นบุตรบุญธรรม คอยมานับและยืมโคพวกธงเหลืองเช่นกันตั้งอยู่เมืองลาเกิดเป็น
อริกันขึ้น จนถึงรบรบราฆ่าฟันกัน ท้าวโลจึงเอาพรรคพวกของตนมีบุตรชายและกายตงเขาช่วย
มานับรับยืมโคที่เมืองลา นอกจากนี้ท้าวโลยังไปขอกำลังพวกอู๋จากเมืองหนองแล (คำลือ -
ในขุนขาน) มาช่วยมีนายคัทธองจงหง พวกท้าวโลและมานับลอมเมืองลาอู๋พิเศษกัหาตีเมืองโค
โม จึงไปขอกองทัพญวนมาช่วยปราบยืมโค เจ้าเมืองญวนให้พวกธงคำจากเมืองเสากายลง
มาช่วยโดยมีลิวคายนับเป็นนายทัพ (ลิวคายนับนี้กล่าวว่า เป็นเจ้าเมืองเสากาย ไม่ทราบว่า จะ
หมายถึง ลิว ฉินห์ พักหรือเปล่า) ลิวคายนับยกมาเกลี้ยกล่อมเอายืมโคเป็นพวก และกวาด
ต้อนผู้คนเอาไปไว้เมืองเสากายสิ้นเป็นคนถึง ๕๐๐๐ เศษ

หลังจากที่ปราบฮอโคแล้ว ท้าวโลก็นำเมืองต่างๆ ที่ตีได้มามอบให้ญวนหมด เจ้าเมือง
ญวนก็ให้เจ้าเมืองเฝ้ารักษาเมืองต่อไป เมืองโคที่เจ้อเมืองเดิมตายแล้ว ก็ให้บุตรท้าวโลขึ้น
ไปปกครองแทน ด้วยเหตุนี้ท้าวโลจึงมีอำนาจเป็นอย่างมากในแคว้นสิบสองจุไท

อย่างไรก็ตามการกวาดต้อนธงเหลืองออกไปจากสิบสองจุไทนี้ทำให้พวก
ธงเหลืองหมดสิ้นไปจากสิบสองจุไทไม่ ปรากฏว่าอู๋พวกหนึ่งไม่ต้องการจะกลับไปเมืองเสากาย
มีหัวหน้าชื่ออู๋เจื่องโคพาพรรคพวกหนีไปอยู่ทุ่งเชียงคำในปีท.ศ.๒๔๒๓ นี้ (ในพิงบางแห่งว่า
หนีไปตั้งอยู่ในหัวพันห้าพันหก) นอกจากพวกอู๋เจื่องโคแล้ว ก็ยังมีพวกมานับและพวกจงหง
ซึ่งท้าวโลเป็นผู้ขอเอาไว้เป็นกำลังของตน มีพวกอู๋ธงเหลืองรองวิสาณ ญวนให้รักษาเมืองวัด
เพราะมาบอมอนนอมแต่โดยดี มาในภายหลังพวกอู๋ธงเหลืองเหล่านี้คงเอาใจออกห่างจาก

ท้าวโล เพราะท้าวโลไม่พอใจประโยชน์แก่พวกขอความช่วยเหลือบ้าง เพราะท้าวโลแอบไปหาหัวหน้าออกมายกลงบ้าง อีกประการหนึ่ง พวกเจ้าเมืองต่างๆ ในสิบสองจุไทเองก็ต่างมาใช้พวกขอเหล่านี้เป็นกำลังของคนแสวงหาอำนาจ เช่นท้าวควายและท้าวโล ตลอดจนนายตงเจ้าเมืองแดง ต่างก็อาศัยกำลังของขอของเหลืออยู่เหล่านี้รบราชารัณกันเอง เพราะฉะนั้นไม่นานนักหลังจากที่พวกขงค้ำมากวาดต้อนพวกขงเหลือไปจากเมืองลาวแล้ว พวกขงเหลือที่เหลืออยู่ก็หนีไปทำการปล้นสะดมเหมือนเดิมอีก ในปีพ.ศ. ๒๔๒๕ พวกขอก็รวมกำลังกันเข้าตีเมืองไลจนท้าวโลต้องอพยพผู้คนหนีออกจากเมือง ในขณะที่เดียวกันท้าวไอและนายตงก็เกิดเป็นอริกันขึ้นในปีพ.ศ. ๒๔๒๗ ท้าวโลก็แต่งคนมาจะจับนายตงซึ่งขณะนั้นไปอยู่ตำแหน่งเป็นเจ้าอริญาเมืองแดงฆ่าเสีย เจ้าอริญาจึงหนีมาตั้งเมืองหลวงพระบาง เจ้านครหลวงพระบางได้รับคำร้องจากท้าวโลว่าเจ้าอริเป็นกบฏก่อกวน จึงมีคราให้ท้าวโลขึ้นไปหาเพื่อระงับความกัน ท้าวโลมีความไม่พอใจนครหลวงพระบางเป็นอันมาก และไม่ยอมขี้นมาตามคำสั่ง เหตุการณ์ตอนนี้เป็นอีกครั้งหนึ่งที่ทำให้เมืองไลเห็นทางไปจากหลวงพระบาง

กรณีพิพาทระหว่างท้าวโลและนายตงเมืองแดงนี้ เล่าไว้ในพงศาวดารเมืองไลและเมืองแดงต่างกัน พงศาวดารเมืองไลกล่าวว่า นายตงเป็นคนอกตัญญูนำพวกขอมารบเมืองไล ส่วนพงศาวดารเมืองแดงว่า ท้าวโลต้องการจะขยายอำนาจลงมาในเมืองแดง เพื่อให้บุตรของตนได้ลงมาครองเมืองแดง จึงหาเหตุเอาภัยกับนายตงเพื่อกำจัดนายตงเสีย แต่แท้จริงแล้ว เมื่อที่เคราะห์จะเห็นว่า ความที่กล่าวในพงศาวดารทั้งสองเป็นความจริงทั้งนั้น กล่าวคือตัวนายตงเองได้มาครองเมืองแดงก็ต่อเมื่อเมืองไลได้มีอำนาจในเขตเมืองแดงแล้ว คงมาได้รับคำยุยงจากกรมการเมืองแดงให้ไม่พอใจท้าวโล ทั้ง ตนเองก็คงอยากจะเป็นอิสระจากอำนาจเมืองไลด้วย เพราะแต่เดิมมาเมืองแดงก็เป็นอิสระหาต้องขึ้นแก่เมืองไลไม่ ส่วนท้าวโลคงจะสนับสนุนให้นายตงได้เป็นใหญ่ในเมืองแดงเพราะต้องการให้นายตงซึ่งเป็นบุตรบุญธรรมของตนดูแลเมืองแดงของอยู่ที่ไทอำนาจเมืองไลตลอดไป ภายหลังจากนายตงกลับคิดจะตั้งตนเป็นอิสระจากเมืองไล ท้าวโลจึงคิดกำจัดนายตงเสีย อย่างไรก็ตามหลังจากปีพ.ศ. ๒๔๒๗ แล้ว ท้าวโลก็ได้อำนาจในเมืองแดงเพราะเจ้าอริหนีไปเสียแล้ว ท้าวโลได้ส่งบุตรคนหนึ่งของตนลงมาปกครองมีตำแหน่งเป็นมังเมียน

เมื่อพวกขอที่ไลเมืองต่างๆ ในสิบสองจุไทได้แล้ว นายตงเจ้าเมืองแดงจึงไปขอกองทัพญวนมาช่วยปราบขอ ชวนให้พวกขงค้ำมาช่วย ปรากฏว่าค้ำที่เมืองไลและเมืองควายแตกหนีไปรวมกันอยู่เมืองแดง ชวนและขอของค้ำก็เข้ามาเมืองแดงแตกอีก พวกขอจึงหนีไปเมืองขอน ก็ถูกกองทัพญวนตามไปตีแตกอีก พวกขอของเหลือซึ่งมีหัวหน้าชื่อออกเจืองไป หรือที่บางแห่ง

หลังถูกขวนและจีนขับไล่ออกจากตั้งเกีย จึงอพยพไปอยู่ในเขตแดนจีน มีนายชื่อปวงนินซี (คือฟู ลัน ซี ของฝรั่ง) ในท.ศ.๒๕๑๑ ปวงนินซีมีเมืองเสากายโค แต่มาเกิดเป็นอริกับ นายทักคนสำคัญชื่อลิวทากัน ปวงนินซีสู้ไม่ไหวต้องหนีไป ลิวทากันจึงไล่ครอบเมืองเสากาย ปวงนินซีไปอยู่เมืองฮายางในสิบสองจุไทของเหลียง ส่วนพวกลิวทากันใช้ของกำ ท่อม้าพวก ขวนก็ กลับกลอมให้พวกของกำมาจับกับขวนสำเร็จ

ความที่กล่าวนี้เขาใจว่าจะพลาดไป เนื่องจากไม่พบในหลักฐานคั้งไหนเลยมาเลย ว่า ของกำและของเหลียงโคอพยพเข้ามาในตั้งเกียด้วยกัน พวกของกำเป็นพวกทหารประจำการ ของจีนมาแต่เดิมครั้งปราบกบฏโคเค็ง ส่วนพวกของเหลียงเป็นพวกกบฏโคเค็งเอง

เรื่องราวของพวกของกำนี้เล่าไว้ในหนังสือที่เขียนลอมจากหลักฐานของจีน ซึ่งดู จะน่าเชื่อถือที่สุด กล่าวถึงคนกำเน็คของของกำว่า

พวกของกำคือกองทัพพวกหนึ่งที่อยู่ใต้บังคับบัญชาของ ลิว บุง ฟู (ลิว วินท์ พัก คามสำ เนียง ขวน) พวกเหล่านี้หาไรทหารประจำการของจีนไม่ แต่ถูกใช้ให้รักษาฐานะของจีน ตามธรรมเนียมปกติของกวางสีและยูนนาน พวกของกำนี้ได้รับการยินยอมให้ปฏิบัติกรอย่าง ใดก็ได้ แต่มีข้อแม้ว่าการปฏิบัติกรนั้นจะต้องไม่ก่อให้เกิดความไม่เรียบร้อยในดินแดน ถานจีน กำลังกองทัพส่วนใหญ่ของพวกของกำเป็นพวกที่ถูกเกณฑ์มาจากกองทัพของพวกกบฏ โคเค็งซึ่งแตกกระจัดกระจายอยู่ อาจจะกล่าวไ้ว่าเป็นธรรมเนียมของจีนที่จะใช้ผู้ทำ ลายความสงบเข้านเป็นผู้รักษาความสงบเต็มเอง... ในปีท.ศ.๒๕๐๓ พวกของกำถูกลา โดยกองทัพของจักรวรรดิและหนีไปตามพรหมแดนขวน หลังจากนั้นอีก ๑๐ ปี พวกของกำ กลับมาป้องกันเขตประโชน์ของขวน ครั้นต่อมาอีก ๑๐ ปี พวกนี้กลับเป็นผู้ดำเนินการเป็น ประโชน์ค่อนโยนมาของจักรวรรดิจีนเพื่อต่อต้านฝรั่งเศษในตั้งเกีย ในทศวรรษที่ ๔ พวก ของกำก็ถูกส่งไปรักษาเกาะโคทวันไหหรือตามจากการรุกรานของญี่ปุ่น

กล่าวกันว่าพวกของกำนี้เดิมทีตั้งอยู่ในแคว้นกวางคัง และถูกรัฐบาลจีนใช้ให้ปราบ กบฏโคเค็งในตอนสุดท้าย ครั้นถึงท.ศ.๒๕๑๓ กษัตริย์ขวนก็เรียกให้พวกของกำเข้ามาช่วย ข้าราชการขวนในตั้งเกียปราบกบฏจนเข้าไ้ ซึ่งคิดจะทำการกบฏลสังกัใหม่กราชวงศ์เล ในครั้ง นี้เป็นครั้งแรกที่ ลิว วินท์ พัก หรือที่เรียกตามสำเนียงจีนว่าลิว บุง ฟู ไ้เข้ามาในตั้งเกีย โดยไ้รับชัยชนะอย่างงดงาม อย่างไรก็ตามหลักฐานบางแห่งซึ่งอ้างว่า พวกของกำโค เขามาในตั้ง เกียก่อนหน้านั้น เช่นในรายงานของปาวีที่ว่าในท.ศ.๒๕๑๔ พวกของกำโคเข้ามา ปราบพวกลิวซึ่งไ้มาตั้งบ้านเมืองในสิบสองจุไท (กบฏที่ ๑) พวกของกำเหล่านี้ก็มี ลิว วินท์ พัก

เป็นผู้นำ ในการนี้ "ลิว วินท์ ฟวก โกว" เลือกรับบุคคลสองคนมาเป็นบุตรบุญธรรม และได้
โอรสทั้งสองให้เป็นประโอรสในเวลาต่อมา คนหนึ่งคือเกี้ยว วัน ครี (หรือคำนุ) ซึ่งเป็น
แม่ทัพของกองทัพทางฝั่งขวาของแม่น้ำแคว อีกคนหนึ่งคือท้าวจีนแม่ทัพของกองทัพทาง
ฝั่งซ้าย หลังจากนั้น ลิว วินท์ ฟวก ก็นำทัพของตนไปต่อสู้กับฝรั่งเศสในดงเกี้ยว ถึงคนของตน
ไว้ให้องานาบาตหรือคนหนึ่งควบคุมไว้บ้าง^{๒๔}

พวกของคำเมื่อโกวเข้ามาในดงเกี้ยวแล้ว นานาภายหลังเมื่อท้าวจีนเห็นว่าฝรั่งเศสต้องการ
จะไต่ดงเกี้ยวของตน จึงขอความช่วยเหลือจากจีน จึงดีโอกาสที่พวกของคำของตนอยู่ในดงเกี้ยว
อยู่แล้ว จึงใช้พวกของคำของตนป้องกันดงเกี้ยวให้แก่ท้าวจีนอย่างเต็มที่ เนื่องจากว่าจีนถือว่า
ท้าวจีนเป็นประโอรสของตนเช่นเดียวกับเกาหลี และประเทศเล็กนอกรอบข้างอื่นๆ พวกของคำ
ของต่อสู้กับฝรั่งเศสในดงเกี้ยวอยู่เป็นเวลานาน และไต่ทำชื่อเสียงไว้ในดงเกี้ยวเป็นอันมาก
โดยเสาะหาความลับซึ่งชื่อลิว วินท์ ฟวก (๑)

การรบระหว่างฝรั่งเศสและพวกของคำในดงเกี้ยวนั้น ถึงแม้ว่าจะยุติลงด้วยความปราชัย
ของพวกของคำ แต่ในขณะเดียวกันก็ทำให้อิทธิพลของพวกของคำในสิบสองจุไทยเข้มแข็งขึ้น โดย
เฉพาะหลังปีพ.ศ. ๒๔๒๒ เมื่อนายพลเรือฝรั่งเศสชื่อกูร์ เบคิโกล เข้ายึดเมืองฉอนไทยไว้ได้ใน
เดือนธันวาคมแล้ว ก็ได้มีชัยชนะเหนือกองทัพที่เป็นปฏิปักษ์กับฝรั่งเศสคือ จีน ท้าว และของคำ
สมัครพรรคพวกของเจ้าสุวรรณองค์หนึ่งซึ่งถูกรวบรวมขึ้นเพื่อต่อต้านฝรั่งเศสก็ได้มาร่วมกับพวกของ
คำทางลุ่มน้ำมาช่วยเช่นกัน จึงทำให้พวกของคำมีกำลังกล้าแข็งอยู่ไม่เสื่อมถอย ต่อมาในพ.ศ.
๒๔๒๔ พวกของคำยังได้สมัครพรรคพวกอีกเป็นอันมากเป็นทหารจีนที่แตกฉานชานเช่นจากกองทัพ
อุปราชจีนชื่อฮ่า ซึ่งได้คุมทหารเข้ารบกับฝรั่งเศสในลุ่มน้ำแควและประสบความสำเร็จ^{๒๕}
นอกจากนี้จากประวัติของพวกของเหลือยังบอกให้รู้ยิ่งกว่าพวกของคำไต่ของเหลือไปเป็นพวกอีก
เป็นอันมาก เมื่อครั้งที่บีโคโนนายทัพของเหลือยอมแพ้แล้วก็ย้ายมาตั้งอยู่ที่เมืองลาเมื่อพ.ศ.
๒๔๒๖

ด้วยเหตุนี้อำนาจของพวกของคำในสิบสองจุไทยจึงเพิ่มขึ้นตามลำดับ ท้าวโกลเองก็
ต้องหนีไปตั้งอำนาจของของคำซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองเสากาย และนั่นตั้งแต่พ.ศ. ๒๔๒๓ เป็นต้น
มา อันเป็นเวลาที่ยาวนานก่อนที่ตนจะย้ายไปตั้งที่พ.ศ. ๒๔๒๓
และแตกแยกกันเอง ทั้งขุนนางท้าวจีนมาเกลี้ยกล่อมให้ไปรบกับฝรั่งเศสด้วย พวกของคำจึงได้

(๑) เรื่องของการต่อสู้ของพวกของคำในนามของจีนและฝรั่งเศสจะกล่าวโดยพิเศษไว้ในย่อต่อไป

มีอำนาจสูงสุดในแคว้นลาวหลวง แม้วางของเหลือซึ่งโคกรองเมืองหัวพันก็มีอำนาจอยู่ใต้อำนาจ
การสนับสนุนจากพวกของคำซึ่งมีองษาเป็นนายทัพ ส่วนในสิบสองจุไทยนั้น พวกองค์เป็นพวก
ที่มีอำนาจสูงสุด การป้อนเมืองหลวงพระบางในท.ศ.๒๕๐๐ ซึ่งมีคำชมเป็นนายทัพก็ใต้อำนาจ
ความช่วยเหลือจากพวกของคำ ควบเหตุทั้งนั้น ในท.ศ.๒๕๐๐ เมื่อเจ้าหน่าที่ในขณะสำรวจ
ของปาวีเดินทางไปพบหน่าของคำหรือองษา จึงกล่าวเถียงอำนาจของพวกของคำไว้ว่า

เราไต่ไปถึงเมืองซอนและเมืองเส็ดความล้ำค้ำในพันตี ที่เมืองเฮ็ดนี้ใต้อำนาจโคกรองโคย
พวกโจร และเป็นอยู่ตั้งนี้ทั่วไปทุกเมืองจนถึงเมืองคักเขา
หัวหน้าใจที่สำคัญที่สุดในแคว้นนี้ชื่อว่าองษา เป็นสหายเก่าของลาว วินัย หัวก ญี่ซ้อ
เคียง ซึ่งโคเคยเป็นศัตรูที่ต่อสู้กับขังของเรามากอน กองทหารของเขา (องษา) ตั้ง
หนก ประกอบพวกของคำใต้อำนาจเมืองทุกเมืองไว้ในอำนาจระหว่างลุ่มน้ำแต้และลุ่ม
น้ำมา โขยเพราะที่เมืองเชียงคองและเชียงแสง ซึ่งเป็นที่ชุมนุมกลที่เข้มแข็งที่สุด^{๑๐}

ข้อสังเกต

พวกของแฉงคือพวกที่เป็นกบฏในแคว้นขุขานาน ที่เรียกกันว่ากบฏสลิม เกิดขึ้นระ-
หว่างปีท.ศ.๒๕๐๔-๒๕๐๖ เนื่องจากการกบฏเกิดขึ้นเป็นเวลานานเช่นนี้ จึงไม่รู้เวลาแน่นอน
ที่พวกของแฉงอพยพหนีการปราบปรามลงมาทางใต้ อย่างไรก็ตาม เชื่อได้ว่าพวกของแฉงนี้
เป็นพวกแรกที่เข้ามาในสิบสองจุไทย ถึงแม้ว่าจะไม่มีหลักฐานจึงกล่าวปรากฏอยู่ในเอกสารของ
ไทยก็ตาม ตามหลักฐานข้างไทย เรามักจะถือว่าพวกของแฉงนี้เป็นพวกแรกที่เข้ามาในสิบ-
สองจุไทย แต่ปรากฏในหลักฐานของฝรั่ง เช่นในรายงานของปาวีก็กล่าวว่า "ขอพวกแรก
มาจากขุนนานโดยมีอาวุธยุทโธปกรณ์และกำลังอ่อนแอ เป็นพวกที่รอดชีวิตจากกบฏสลิม ไคยูก
เบ็กเข้ามาในฝั่งขวาของแม่น้ำหม่นก่อนใครอื่น และไคยูกันลงไปถึงแคว้นทวนเพราะถูกขับไล
โดยพวกของเหลือ..."^{๑๑} อีกแห่งหนึ่งยังให้ศักราชไว้ช่วยว่าในท.ศ.๒๕๐๕ พวกของเหลือ
ไคยูกออกจากเมืองฮานาง รุกเข้ามาความฝั่งขวาแม่น้ำแต้และขับไลพวกของแฉงซึ่งมาจากขุนนาน
ลงไปทางใต้ จนพวกของแฉงไคยูกไปยึดเมืองเชียงขวางเมืองสำคัญของแคว้นทวนไค^{๑๒} เพราะ
ฉะนั้นพวกของแฉงก็ควรที่จะเข้ามาในสิบสองจุไทยก่อนปีท.ศ.๒๕๐๕ อันเป็นเวลาพวกลือกำลังมา
มีอำนาจในสิบสองจุไทย (ดูหน้า ๑) และอาจจะเห็นเพราะเหตุนี้เอง ทงศาวดารของเมือง
ต่าง ๆ ในสิบสองจุไทยจึงไม่ใคกล่าวถึงการรุกรานของของแฉงในตอนนี้ไว้เลย

หลังจากที่ถูกพวกของเหลือขับไลจากลุ่มน้ำแต้แล้ว พวกของแฉงก็อพยพเข้ามาในแคว้น

ทวน ความหลักฐานข้างสาว บอกปีที่ตรงแดงเริ่มรุกเข้ามาในลาวว่าเป็นพ.ศ. ๒๔๑๘ ซึ่งรับกัน
ก็ทราบที่ปรากฏในรายงานของข่าวลือ^{๓๖} ระยะเวลาที่กล่าวถึงเป็นผู้ได้ เห็นเหตุการณ์ในเวลา
ที่ปราบฮ่อตรงแดงเมื่อพ.ศ. ๒๔๒๒ ไล่เลียดเมืองเชียงในขณะที่ยังอยู่ที่อำเภอเมืองลาว

เป็นธรรมเนียมของชาวสยามที่ว่าเมื่อสร้างวัดหรือเจดีย์ ทั่วเมืองจะถวายเพชรพลอย
หรือเงินและจะนำไปบรรจุไว้ใตฐานพระพุทธรูป หรือไว้ในองค์พระพุทธรูปตรงพระอุระ
หรือฝังไว้ใต้ต้นวัด ในระดัยเป็นเสนาบดีของเจ้าพระพุทธรูป

เมื่อพวกฮ่อไหลลงนครเมืองนี้ ประชาชนถูกบังคับให้ระดมเงินจากสถานที่เหล่านี้ขึ้น
มา ในขณะที่พวกโจรยื่นเคียงข้างพร้อมทั้งดาบอยู่ในมือ คอยควบคุมการชุกชุม
เจดีย์ที่อุ้มเขาซึ่งจะงดงามที่สุดในแดนนี้ ก็หารอดพ้นจากการชุกชุมไม่ ตามอง
ดูไกลๆ จะเห็นว่ายังมีสมบุรณ์อยู่ แต่เมื่อเข้าไปใกล้จะเห็นสภาพรึกหักพังโคลนค... กล่าว
กันว่าพวกฮ่อไหลทองคำไปหนักถึง ๓๐๐๐ ฐึ่ จากเจดีย์องค์นี้...

ถวันเมื่อพวกตรงแดงไล่เมืองต่างๆในทวนสิ้นแล้ว ก็พากันยกมาตั้งเมืองเวียงจันทน์
และหนองคายในพ.ศ. ๒๔๑๘ โดยมีกองบัญชาการใหญ่อยู่ที่ทุ่งเชียงคำเหนือเมืองเชียงขวาง
ขึ้นมาเล็กน้อย ไทยได้ส่งทัพขึ้นไปปราบ ปรากฏว่าการปราบฮ่อในคราวนี้มีความตองกัน
เอกสารหลายแห่งว่าไทยได้เข้าหีบและจับฮ่อเป็นแสนมาก^{๓๗} จึงทำให้พวกฮ่อตรงแดงไหล
ไปจากแคว้นทวน ไม่มีหลักฐานที่เชื่อถือได้ว่าพวกตรงแดงไหลไปไหน หลังจากที่ถูกไทยปราบ
ในพ.ศ. ๒๔๑๘ นี้แล้ว แต่คงที่โลกกล่าวไว้ในประวัติของฮ่อตรงเหลืองว่า ภายหลังที่พวก
เหลืองถูกฮ่อตรงดำปราบครั้งที่สองในถิ่นฮ่อฮู่ไท พวกตรงเหลืองบางกลุ่มก็พากันหนีไปอยู่ใน
แคว้นทวนมีหัวหน้าชื่อจอแจ และต่อมาในภายหลังก็ไหลเปลี่ยนธงเหลืองเป็นธงแดง ส่วน
นายทัพของจอแจอีกคนที่ได้รับคำสั่งให้ไปตั้งอยู่ที่ทุ่งเชียงคำก็ไหลเปลี่ยนเป็นธงดำ
เช่นกัน แต่เวลาทั้งสองกลุ่มนี้เปลี่ยนตัวเองจากธงเหลืองเป็นธงแดงและธงดำนี้ยังไม่
พบศิกร สหที่แน่นอน บางแห่งจึงว่าพระบาราชนกุลซึ่งเป็นแม่ทัพไทยไปปราบฮ่อในพ.ศ.
๒๔๒๒ ที่แคว้นทวนได้ไปรบกับพวกตรงแดงบาง^{๓๘} ธงอาบ^{๓๙} ด้ลออกบางแห่งว่าเป็น
ธงเหลืองก็มี แต่ที่จริงแล้วควรเข้าใจได้ว่า พวกตรงแดงในตอนหลังนี้เข้าใจเป็นพวกเดียวกับ
ฮ่อตรงแดงที่ไปตีนครเวียงจันทน์และหนองคายไม่ แต่เป็นพวกธงเหลืองเดิมแต่มาเปลี่ยนตัวเป็น
ธงตรงบางธงลายบาง นอกจากนั้นความหลักฐานบางแห่งกล่าวว่า พวกตรงแดงไปมีอำนาจใน
อาณาจักรเวียงจันทน์ที่อาณาจักรเขตลาวเมื่อพ.ศ. ๒๔๓๑ ก็เข้าใจพวกกบฏสุลิมันที่หลงเหลืออยู่ใน
เป็นพวกธงเหลืองที่เปลี่ยนธงและถูกขุนนางกวตย กลับกล่อมไปเป็นพวกเพื่อต่อต้านฝรั่งเศส

(คูประวัติของเหลือง) สมเด็จพระมหาสุรสิงหนาททรงกล่าวไว้ว่า พวกธงแดงและธงลายนั้นเกิดจากพวก ธงเหลืองแตกแยกกันเอง แต่ในขณะเดียวกัน เขาใจว่าตัวท่านเองก็สิ้นสนเรื่องก๊กของช่ออยู่เหมือนกัน เพราะฉะนั้นจึงกล่าวหาว่าพวกธงลายเป็นอหังการถึงเวียงจันทน์

สันนิษฐานไควว่า พวกธงแดงพวกแรกที่เป็นกบฏสุลิมคงจะรวมตัวเข้ากับอหังการอื่น หลังจากทำการรบกับไทยและกองทัพระบอบความปราณี้อย่างบดขยี้แล้ว

ส่วนพวกธงลายซึ่งมักกล่าวอยู่บางแห่งในหลักฐานข้างไทยนั้น ก็คือพวกธงเหลืองนั่นเอง มีนายชื่อไกวจึง แต่ไม่ยอมมีบทบาทเท่าใดนัก (คูประวัติของธงเหลืองประดอม)

ลักษณะการครองชีพของช่อ

วิชาเลี้ยงชีพประการแรกที่สำคัญที่สุดของพวกอหังการเห็นจะไค่แก่การปล้นสะดม เพราะพวกช่อชอบปล้นมากก็เรื่องจูงหมายดังกล่าวนั้นไค่เฉพาะอยู่แล้ว จากการสอบถามปากคำของพวกหัวหน้าช่อไค่ความว่า พวกช่อไค่อาศัยในมาแต่ครั้งที่ยังเป็นคบฏร่วมกับพวกกบฏไค่เมืองในจีน แลมันเวลานั้นเป็นเป็นความชุกหว่างเป็นความพิลาบาง ยังไม่ทันสมัย คอมาภายหลังเมื่อไค่รบกับฝรั่งเศสก็ไค่ทหารญวนมารวมตัวหลังปีค.ศ. ๑๘๕๒ (คูประวัติของคำ) จึงทำให้มันหันสมัยขึ้น เพราะไปเที่ยวชิงเอาความแขวงเมืองญวนมา ส่วนกระสุนและสินค้าทำกันไค่ของเพราะศูรรมกันและกันชาวกับแสร้งจะสัดกับและกันประสัวิกมีอยู่ในเอคคังเกียและลิมสองจุไทหลายแห่ง หนึ่งรบในหลักฐานของฝรั่งเศสว่า สิ่งเหล่านี้เป็นพวกหนึ่งช่อเรียกของไค่ชาวบานลงมาบรรดาการเป็นของช่อ สำหรับเรื่องเสบียงอาหารนั้น พวกหัวหน้าช่อเล่าว่า

ถ้าจีนอยู่ไค่เป็นหัวหน้าคุมไพร่พลออกไปในหนึ่งไค่ ก็ต้องสะสมเตรียมเสบียงไว้ให้พรรคพวกของตัวรับประทาน เพราะฉะนั้นจึงจำเป็นคองคิบ้านเล็กเมืองน้อยเก็บรับเอาเสบียงอาหารและรับทอเมืองไค่เขาเพื่อช่วยห่านาเสบียงคนในหมู่ไพร่ของตัว หนึ่งจีนที่ขึ้นหัวหน้าจำเป็นคองพาจารย์ชั่งฉางไว้ใบลายของตัวเสมอ เพราะถ้าชาวช่าจางน้อยไปก็ไค่ลอกกันกัน เมื่อศรรคพวกกัจะออกช่าก็มักจะแตกหนีไปรวบรวมกับพวกอื่นเสีย เพราะเหตุคองนี้ จีนอยู่ไค่เป็นหัวหน้าจึงต้องเที่ยวมั่งคิไพร่พวกคองเที่ยวคิบ้านเล็กเมืองน้อยหาเสบียงสะสมไว้เลี้ยงกัน เป็นธรรมเนียมเองหัวหน้าจีนออกคองนี้

นอกจากนี้พวกไพร่พลหาไค่เงินเขื่อนหรือรางวัลอันไค่ไค่ ไค่คองชาวคองเลี้ยงชคคองเวลาทำการรบจึงไค่คองจางเป็นรางวัล เพราะเหตุฉะนั้นพวกไพร่พลจึงคองการให้หัวหน้าทำการปล้นสะดมบรรดาชาติอันอยู่เสมอ ด้วยคองการรายไค่มันคองคองนี้ ส่วนการปกครอง

หัวหน้ามีสิทธิทำโทษรุนแรงอย่างใดก็ได้

นอกจากการปล้นสะดมแล้ว เนื่องจากพวกธอคงมาอาศัยอยู่ในแถบลาวเป็นเวลา นานา จึงไปประกอบอาชีพทางอื่นในยามสงบอยูบ้าง ที่สำคัญคือการค้า ที่ขึ้นหน้าขึ้นตามาก ใจแก่การค้านี้ซึ่งพวกธอใจหาขายสินค้าชนิดเดียวกับพวกทองฮู อันเป็นทองคำที่เค้นทางเวรอน อยู่ทั่วไปในแถบลาวไซไซไซเพริชบุรีเป็นหัวกลางในการแลกเปลี่ยน นอกจากค้านี้แล้ว พวก ธอยังค้าหาสิ่งของซึ่งเป็นของดีพวกธอจับมาได้ พวกทองฮูก็รับซื้อลเมืองหน้าสงสารนี้ไป ขายยังแดนอื่นไกลออกไป เจ้าหน้าทีในคณะสำรวจป่าวังเจ้าไวว่า เมื่อเขาไปเยี่ยม ความดีขององค์ที่เมืองหาง ใจดีของตนหนึ่งนำเด็กหญิงมาขายให้แก่เขาในราคาเงิน ๑๖ รูปี หรือ ๒๕ ฟรังก์ฝรั่งเศสในสมัยนั้นเท่านั้น และเขาก็ได้รับชื่อไวด้วย

ถึงแม้ว่าจะมีเรื่องราวความโหดร้ายของพวกธอมากเพียงใดก็ตาม แต่ก็ความจริง อยู่ว่า พวกหัวหน้าธอคงคอยระวังมิให้บรรดาพวกของตนก่อวีรกรรมจนเกินไปนัก ความเกรงว่า ราษฎรจะพากันหนีไปอาศัยอยู่ในป่าหรือความกบฏเจ้าเสียบหมก จึงจะเป็นการลำบากแก่พวกธอเอง เพราะพวกธอคงอาศัยเลี้ยงชีพอาหารและโภคภัณฑ์จากราษฎรทั้งสิ้น

พวกธอที่มิจะตั้งค่ายอยู่ หิ้งนี้เพื่อเฝ้าเพราะแก่การป้องกันตนเอง นักเดินทางฝรั่ง หลายคนได้มีโอกาสไปชมประพาสพวกธอถึงในค่าย เป็นคนว่าพระวิภาวดีภวกรซึ่งได้ไปเป็นค้าย่อ ที่เมืองแฉ่ง ไครบรรยายว่าค่ายธอก็คือรั้วที่ทำด้วยไม้ไผ่อย่างแข็งแรงนั่นเอง มีกั้นอยู่หนึ่ง หนึ่ง รั้วนั้นสูงราว ๑๒ ฟุต นักเดินทางชาวฝรั่งเศสอีกคนหนึ่งซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ในคณะ สสำรวจของป่าวังเจ้าถึงค่ายของธอที่เขาไปเยี่ยมมาว่า "ค่ายนี้ได้รับการป้องกันจากรั้วป่าไม้ ที่ ทำด้วยไม้ ในค่ายมีห้องโถงใหญ่สามห้องซึ่งอาจจุคนได้ประมาณ ๒๐๐ คน ที่อยู่ขององค์ (ซึ่งเป็นหัวหน้า) อยู่ตรงกลาง เฝ้าที่อยู่นั้นปลูกต้นไม้ชนิดกึ่งพื้นดิน เหมือนที่ทำกันในเมืองจีน"

พวกธอเหล่านี้ได้เคยชินกับการปล้นสะดมและทำผิดกฎหมายนานเมืองมาเป็นเวลานาน แล้วจนกระทั่งว่า เป็นการยากที่จะตัดสินภัยให้พวกธอเหล่านี้กลับตัวเป็นพลเมืองดีได้ (๑) พวก องค์กำลังได้ถูกเจ้าหน้าที่ในคณะสำรวจป่าและกองทหารฝรั่งเศสปราบปรามตลอดจนเกลี้ยกล่อม ให้เป็นพลเมืองดีในปีพ.ศ. ๒๔๓๐ นั้น ไม้ยูกลาวถึงในปีพ.ศ. ๒๔๓๓ ว่า

(๑) โปรดสังเกตุว่าความเหี้ยมเกร่งนี้จึงเป็นการยากแก่แม่ทัพไทยที่จะตัดสินใจปฏิบัติการณ์อย่างใด แก่พวกธอ เพื่อเป็นการตัดปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นอีกในอนาคต

ถึงแม้จะเลิกนิสัยการหาเลี้ยงชีพแบบเดิมหมดแล้วก็ตาม พวกองค์ส่วนใหญ่ก็ยังเป็นเชื้อ
โรคของชาติบ้านเมือง ถ้าพวกเหล่านี้จะเชื่อถือกฎหมายของดินแดนที่ตนอาศัยอยู่โดย
ปฏิบัติการป้อนสละนม แต่เขาก็จะไปป้อนสละนมคนไหนก็ได้เลย องค์ท่านเป็นพวกนักการทรมัน
สูงเนิน ทางปลอบขวัญเพื่อหาความพอใจให้แก่สันตทานอันชั่วร้ายของคน และยังไม่วายไปทำ
การป้อนสละนมเป็นอิสระอยู่บ้าง คำร้องทุกข์ของราษฎรก็พอพวกนี้เมื่อประมาณปลายยุคทอง

ผลจากการรุกรานของฮอ

ผลที่เกิดจากการป้อนสละนมของพวกฮอก็คือ ทำให้บ้านเมืองย่อยยับลงเหลือแค่เจ้า
ธานี ทางใต้ของพวกฮอที่เขาทำการป้อนสละนมเมืองต่างๆ ในความลับต่องูไต พัวกัน ทวน
ตลอดถึงเวียงจันทน์และหลวงพระบางนั้น ฮอจะเห็นโคอย่างรักแถมเวลาจะส่งมาอีกนาน
เพราะมีแค่งองเดาอันรองพญานเหลืออยู่ ซากปรักหักพังในวัด ซึ่งถูกฮอคนหาสมบัติอย่าง
ชำนาญมาก เพราะเดชะกรรมที่มีของฮอนอนูเท่านั้นที่จะถูกฮอคน ส่วนสิ่งก่อสร้างที่ไม่มีของ
บรรพบุรุษจะไม่ถูกแตะต้องเลย เมืองบางเมืองถูกทำลายลงจนหมดสิ้นเช่นเมืองฝางในความ
ทวนเป็นคน ส่วนบางแคว้นก็พวกรราษฎรของฮอหลบหนีภัยจากพวกฮอจนกระทั่งหนีเมืองรอนหรือ
ไปอย่างนาคก็ใจ นอกจากนั้นก็สร้างความกลัวพวกฮอให้แก่ราษฎรอย่างจับใจ ถึงเวลานี้
ยอมเป็นของทางใต้ประเทศต่างๆ ที่กำลังแรงอันอิทธิพลในดินแดนดังกล่าวใช้สภาพเช่นนี้มาเป็น
ช่องทางในการยึดครองแคว้นลาวไว้เป็นของคนทั้งสิ้น

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย